

תפילין וקריאת שמע

מִרְן רֵאשׁ הַיְשִׁיבָה שְׁלִיט"א

הקושי בשיטת התוס' בביאור עדות השקר שבק"ש ללא תפילין

איתא בגמרא (ברכות יד ע"ב): "אמר עולא, כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים". ובתוס' (שם ד"ה מנחה) ביארו את דברי עולא: "כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, פירוש באדון שצווה. שהוא קורא והיו לטוטפת ולאות על ידך ואין", עכ"ל. וצריך להבין מהי המשמעות של עדות השקר בה'. דלכאורה הכוונה היא שהוא מעיד על ה' עדות שקר¹. אבל לכאורה אין כאן עדות על ה' כלל, וממילא גם אין כאן עדות של שקר על ה'. והיה מקום לומר שק"ש היא עדות על הקב"ה שהוא מנהיג העולם וכו', ובתוך עדותו הוא גם אומר שהתפילין צריכים להיות על ידו וראשו. וזו הרי עדות שאינה מתקיימת, ויוצא אפוא שהוא מעיד על הקב"ה עדות שקר, דיש כאן מעין עדות שבטלה מקצתה שבטלה כולה. אבל כל זה חסר מאד מן הספר בדברי התוס'. וגם קשה דסוף סוף העדות על הקב"ה אינה עדות שקר, ולכל היותר אפשר לומר שהיא בטלה בגלל החלק האחר שאינו מהווה עדות על הקב"ה שהוא באמת עדות של שקר.

והיה גם מקום לומר בדעתם שהבינו שהפסוק "והיו לטוטפות בין עיניך" הוא תיאור של מציאות שהאדם מעיד עליה שהקב"ה אומר שהיא אמורה לקרות. וכיון שהיא בפועל לא קורית, מתגלה שעדותו על ה' היא עדות שקר. אבל קשה גם על האפשרות הזאת כמה קושיות: ראשית, הפסוק הזה איננו תיאור מציאות אלא ציווי. ולכן ברור שזה שהוא לא מקיים את הציווי, ודאי שאינו אמור להכחיש את דברי ה'. ובאמת תוס' דוקא נוקטים לשון "האדון שצווה", הרי שהם מציינים דוקא את העובדה שזהו ציווי של ה' ולא תיאור עובדתי. שנית, ממה נפשך, אם אכן הפירוש הנכון של הפסוק הוא כתיאור מציאות ולא כציווי, יוצא

---

1. המשמעות של הביטוי להעיד במישהו בלישנא דקרא היא תמיד להתרות במישהו, כגון "העד העיד בנו האיש" (בראשית, מג, ג); "והועד בבעליו" (שמות כא, ט); "העדתי בכס היום כי אבד תאבדון" (דברים ח, יט). ואולם בלישנא דחז"ל מופיע הביטוי הזה גם במשמעות של עדות על מישהו כגון (מכות, פ"א מ"א) "מעידין אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה וכו' מעידין אנו באיש פלוני שהוא חייב גלות" וכו'. ולכן לכאורה צריך לומר לפי זה שהוא מעיד על הקב"ה עדות שקר, דברור שלא שייכת כאן המשמעות דקרא.

שברגע שאדם לא מניח תפילין, כל מי שאומר את הפסוק הזה, ואפילו מי שמניח תפילין, כבר מעיד עדות שקר, כי זה לא נכון במציאות. ויתירה מזו, יוצא שהפסוק שהאדם קורא אותו הוא ח"ו פסוק לא נכון. ואם הפירוש הנכון הוא שזה ציווי ולא תיאור מציאות, אם כן, אין כאן עדות שקר כלל, שהרי אליבא דאמת יש כזה ציווי, אלא רק שהוא לא מתקיים על ידי אותו אדם.

ביאור הלבוש לדברי התוס'

והלבוש (סי' כה ס"א) ביאר את דברי התוס' וז"ל: "ר"ל על הש"י וה"ק כיון שאומר בק"ש והיה אם שמוע וגו' ונתתי מטר ארצכם וגו' ומשמע אבל אם לא תשמעו אינו נותן הא חזינן שהוא יתברך נותן ואפילו אין אנו שומעין שהרי הוא אינו מניח תפילין והקב"ה נותן מטר", עכ"ל. ולדבריו יוצא שעדות השקר היא דוקא בפרשה השניה ולא בפרשה הראשונה. ואולם לכאורה דבריו תמוהים מאד. ראשית, אם אכן על ביטול מצוות תפילין ישנו עונש של עצירת גשמים, היתה ירידת הגשמים מהווה ח"ו סתירה לתורה, אבל לא היה בזה עדות שקר של הקורא ק"ש. דממה נפשך, אם זה מה שבאמת כתוב בפרשה, יצא ח"ו שאליבא דאמת מה שנאמר בה אינו נכון, וזה דבר שאי אפשר לאומרו. ואם זה לא מה שכתוב בפרשה, אזי הוא לא מעיד עדות שקר. שנית, זה שהוא לא מקבל עונש מהקב"ה, זה לא אומר שהוא משקר. הרי יכול להיות שהקב"ה משלם לשונאיו על פניו להאבידם. שלישית, על ביטול מצוות תפילין לא נענשים בעצירת גשמים, וזה ודאי לא נאמר בפרשת והיה אם שמוע. בפרשה זאת נאמר שמניעת הגשמים היא על כך שישראל יסורו, יעבדו אלוהים אחרים וישתחוו להם. ורק בסיום הפרשה נאמר שיש להניח תפילין, כך שאמירת והיה אם שמוע אינה מהווה עדות שנסתרת מירידת הגשמים. רביעית, הגשמים נמנעים מלירד רק כשכלל ישראל חוטא, ולא כשאדם מסוים נמנע מלהניח תפילין. חמישית, הלשון: "שהוא קורא והיו לטוטפת ולאות על ידך ואיך". ומבואר שהשקר הוא בסתירה שבין הקריאה שלו ובין המציאות שאותה הוא נוהג ולא בין הקריאה שלו לבין המציאות שקורית בעולם.

ביאור דברי התוספות

ואפשר לומר בדעת התוספות שהביטוי "בעצמו" ו"באדון שצווה" אינו מתייחס לנושא העדות אלא למי שמקבל את העדות ולמי שהעדות מיועדת עבורו. דבאמת כשנאמר הביטוי שעדים מעידים בבית דין, אפשר להבינו

במשמעות של תיאור מקום, אבל אפשר להבינו גם במשמעות של מי שמקבל את העדות ומי שהעדות מיועדת עבורו. והרי זה חוזר להוראת הלשון במקרא שהעדאה במישהו פירושו העדאה בפני מישהו שמקבל את ההעדאה הזאת, כמו "והועד בבעליו" (שמות כא, כט), שהכוונה שהיתה העדאה בפני הבעלים. וכן "העדתי בכם היום" (דברים, ח, יט; שם ל, יט), שהכוונה היא שהוא מעיד בפניהם היום². ולפי זה הכוונה היא שהוא מעיד עדות שקר בפני ה' יתברך. והיינו משום שקריאת הפסוק על ידו המציינת את חיוב התפילין אמורה להיות מובנת במשמעות שהוא גם מקיים את החיוב הזה וכדקלמן. ואם בפועל הוא לא עושה את המעשה, הרי הוא כמי שאומר דבר שקר ומרמה. וכיון שהוא אומר את הפסוק בפני ה', הרי שהוא מעיד עדות שקר בפני האדון שצווה³.

אבל יותר מסתבר לומר בדברי התוס', שכל המשך הפרשה בשמע ישראל היא התפרטות של העדות הראשונה שהאדם מעיד שה' הוא אלוקינו. והבנה זאת מבוססת על כך שקריאת פסוקי הציווי בדרך של קבלת עול מלכות שמים, משמעותה היא שהאדם מקבל על עצמו לקיים את מה שהוא אומר. ולפי זה אפשר להבין שהמציאות הזאת שה' הוא אלוקינו מתגלה בכך שאנחנו עבדיו ואנחנו אוהבים אותו בכל לבבינו וכו' ועוסקים בתורתו ומקיימים מצוותיו כגון תפילין. וכאשר בפועל הוא לא מקיים את מצות התפילין, יוצא שיש פגימה בגילוי אלוקותו עלינו. דבאמת כל מי שאינו מקבל עול מלכות שמים פוגם באלוקותו של הקב"ה על ישראל. דאין מלכותו עלינו שלמה כשיש פורקי עול בישראל. ולכן יוצא שהעדות שהוא מעיד על אלוקותו של ה' ושהוא אחד היא נסתרת מעצם זה שאותו זה שקורא לא מקבל עליו כדבעי את אלוקותו.

הסבר רש"י והסבר רבינו יונה

ותר"י (ח ע"א בדפי הר"ף ד"ה גמ' כל הקורא) כתב וז"ל: "הפירוש הנכון כן הוא, דעולא סבירא ליה דכיון שהוא קורא וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפת בין עיניך ואינו מניחן נמצא שמעיד עדות שקר על עצמו, שמה שאומר אינו אמת ואע"פ שעשה המצוה שיצא ידי ק"ש אפ"ה עבר עבירה מצד אחר שהעיד עדות שקר על עצמו. ור' יוחנן ס"ל שאפילו המצוה עצמה אינה נעשית שלימה כיון

2. כמובן שיש הבדל במהות העדות: בלישנא דקרא העדות היא התראה ואזהרה וכנ"ל, ובנידון דידן המשמעות היא עדות רגילה.

3. החסרון בפירוש הזה הוא שלכאורה אין דוגמא לכך בלישנא דחז"ל אלא רק בלישנא דקרא ובמשמעות אחרת.

שלא קבל עליו עול מלכות שמים דה"ל כמי שמקריב תודה בלא מנחה וכו' כיון שקורא בלא קבלת מלכות שמים מפי מורי הרב נר"ו, עכ"ל. ומבואר שבניגוד לתוס' הבין רבינו יונה ש"עצמו" היינו האדם ולא הקב"ה, והכוונה שהוא מעיד על עצמו. אבל משמעות העדות שקר שבדבר היא באותה משמעות כמו שהבינו התוס'. ורש"י (ד"ה כאילו) כתב: "בעצמו. לישנא מעליא". ונראה שהוא הבין את המלה כמתייחסת אל האדם וכהבנת רבינו יונה, אבל הבין את ההקשר כתוס', ולפיכך הוא הסביר שהלשון תוקנה משום שרצו לנקוט בלישנא מעליא⁴.

קושי בשיטת תוס' ותר"י המסכימים שעדות השקר היא דוקא בפסוק של התפילין

ומכל מקום המשותף לתוס' ולתר"י הוא שהם תולים את עדות השקר באמירת הפסוק "וקשרתם לאות על ירך" וכו' בלי תפילין, ולא בעצם העובדה שהוא קורא ק"ש בלי תפילין. ולכן כשהוא קורא רק את הפסוק הראשון ולא את כל הפרשה הראשונה, נראה מדברי שניהם שהם מסכימים שאין איסור בדבר. ובזה פליג ר' יוחנן על עולא כפי שהסביר רבינו יונה, וטען שהעדר התפילין בק"ש הוא דין בק"ש, והמצוה עצמה של ק"ש לא קוימה כדבעי. ואולם לכאורה שיטתם צריכה עיון. דממה נפשך, אם אין איסור בכך שאדם קורא ק"ש ללא תפילין, וכדמוכח מזה שבקריאת הפסוקים הראשונים עדיין אין בזה איסור, מדוע הוא נחשב כמעיד עדות שקר בעצמו כשהוא מגיע לפסוק של התפילין. הרי לכאורה עצם העובדה שהוא קורא את פסוקי מצוות התפילין אינה מחייבת אותו להניח אותם בפועל באותה שעה. ואם יש איסור בכך שהוא קורא ק"ש בלי תפילין, היה צריך להיות בזה איסור גם בלי קריאת פסוקי מצוות תפילין.

מבואר מהאחרונים שעדות השקר היא רק בפסוק של התפילין

והנה, הטור (סי' מו) אחר שהביא את נוסח התפילה שאומרים לפני פרשת הקרבנות, כתב וז"ל: "ואומרים שמע ישראל וכו' ה' אחד. ורבינו יהודה החסיד היה רגיל לומר אחריו בשכמל"ו, והיה מכוין לצאת בו "ח ק"ש משום שפעמים כשעושין קרובץ מתעכבים מק"ש עד אחר זמנה ואמר שהיה יוצא בזה כדאיתא

4. יתכן שיש אפשרות לפרש גם בדברי התוס' עצמם שזו היתה כוונתם, וכשהם כותבים: "פירוש באדון" וכו', היינו שבאים לבאר מהי המשמעות אליבא דאמת. אבל יותר נראה לומר כמו שהתבאר בדעתם.

בברכות שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד זו היא קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא, עכ"ל. והביאו הרמ"א (שם ס"ט) וז"ל: "וטוב לומר בשחרית אחר שמע ישראל⁵ וגו' בשכמל"ו. כי לפעמים שוהין עם ק"ש לקרותה שלא בזמנה, ויוצא בזה". והמג"א (שם סקט"ז) כתב וז"ל: "כי לפעמים כו' - פי' משום דלפעמים שוהין הציבור לכן יאמרו בכל פעם אך לא יכוון לצאת אלא א"כ ירא שהצבור יעברו זמן ק"ש⁶. אבל כשלא יעברו מוטב לצאת ידי ק"ש עם הצבור ולקרות אותה כדינה בברכותיה ולסמוך גאולה לתפלה וכו'. ורש"ל בתשובה (סי' סד) כתב לומר ג"כ פ' ראשונה של שמע ונ"ל דדוקא כשירא שיתעכבו הצבור", עכ"ל. אולם הישועות יעקב (ס"ק י) כתב על דברי המהרש"ל וז"ל: "ולי נראה הא דלא נהגו כן משום שהרבה רגילים להתפלל עד ב"ש בלי תפילין והקורא ק"ש בלי תפילין מעיד עדות שקר. שוב ראיתי שכ"כ האחרונים", עכ"ל. ומבואר מדבריו כפי מה שעולה לכאורה מדברי התוס' ורבינו יונה, שהקפידא היא דוקא בפסוק העוסק

5. המדובר על אמירת פסוק שמע ישראל שאומרים לפני קריאת פרשת הקרבנות, וכו"ל בטור.
6. לגופם של דברי המג"א יש להעיר שלכאורה לא משמע כך מציטוט הטור בשם רבינו יהודה החסיד, דרק לאחר שהוא אומר שהיה מכוין לצאת בו י"ח ק"ש בכללות ובסתמא, הוסיף את הנימוק שלפעמים מתעכבים וכו'. ומשמע שלא רק האמירה של בשכמל"ו היתה תמיד אלא גם הכוונה לצאת. וכן נראה מדברי הב"י שהבין שיוצאים בזה תמיד ידי חובה דאורייתא. וז"ל: "ועכשיו נהגו העולם לומר פסוק ראשון של ק"ש כרבי יהודה הנשיא משום דק"ש בציבור הוי אחר הנץ החמה ולכך קורין אותו פסוק קודם, שמא שעת קריאת אותו פסוק יהיה קודם הנץ החמה ואפילו אם יהיה אחר הנץ מכל מקום טוב למהר ולהקדים ק"ש דאורייתא כל מה שאפשר", עכ"ל. ומבואר בדבריו שכך נהגו תמיד ולא רק בעתים מסוימים. ואמנם בדברי הרמ"א ניתן לפרש את פירוש המג"א.
- ואולם מקורו של הטור הוא בספר תשב"ץ קטן, לר' שמשון ב"ר צדוק, שהיה תלמיד המהר"ם בדור שלפני הטור. ושם (סי' ריט) כתב וז"ל: "בברכות של שחרית מתכוין בשמע ישראל עד אחד אח"כ אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כדי לצאת ידי חובתו. כי אמר שיש בספר שתקן רבינו ברוך ממגנצ"א ששלח לרבינו יהודה חסיד ושאל היאך היה עושה בפסח ובשבועות ובנשואין שקריאת שמע נמשך לפעמים עד לאחר שלש שעות ובכן עבר זמן קריאת שמע ומתי היה פוטר עצמו מקריאת שמע. והשיב לו רבינו יהודה חסיד שהיה מתכוין לצאת ידי חובתו בשמע ישראל בברכות של שחרית ואחר כך היה אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. כדאיתא במסכת ברכות (דף יג) היה קורא שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד וזו היא קריאת שמע של רבינו יהודה הנשיא. וכן פסקו התוספות שכן הלכה", עכ"ל. ונראה מדבריו שבאמת רבינו יהודה החסיד היה מתכוון כך רק בהזדמנויות המסוימות שבהן היה לו חשש לעיכוב זמן ק"ש, וכמו שהבין המג"א. אבל מנהג המהר"ם כפי שמובא על ידי תלמידו היה כך כל השנה, וכמו שהבין הטור.

במצות תפילין. ולכן כשיקרא רק את הפסוק הראשון אין איסור, ורק בקריאת הפרשה כולה יש לחשוש.

וכן הדגול מרבבה כתב על דברי המג"א: "ורש"ל בתשובה כתב לומר ג"כ. ובחול אם עדיין לא הניח תפילין ודאי לא יכוין לצאת כי הקורא ק"ש בלא תפילין מעיד עדות שקר", עכ"ל. וכן בהגהות רע"א (סק"י) כתב על סוף דברי המג"א: "שיתעכבו הצבור. ולענ"ד צריך להניח תפילין, שלא יהיה כמעיד עדות שקר בעצמו. אח"כ מצאתי שכן כתב בספר תוספת שבת בתחילת ספרו (הגהות ד סע"א)", עכ"ל. ומבואר מדבריהם כדעתו של הישועות יעקב, וכפי העולה מדברי התוס' ורבינו יונה וכו"ל, שהעדות שקר נגרמת דוקא בגלל קריאת כל הפרשה. ולכן התעוררו להעיר את הערתם בענין חשש עדות השקר דוקא על דברי הרש"ל שמובאים במג"א ולא על עיקר דברי הרמ"א. דדוקא באמירת כל הפרשה יוצא שהוא מזכיר את הפסוק של התפילין ונכנס לבעיה של עדות שקר. ולכן הוא צריך שלא להתכוון לצאת ידי חובה בקריאה זאת.

במשנה ברורה מבואר שעדות השקר היא אפילו בפסוק הראשון

ואולם במשנה ברורה (ס"ק לג) כתב וז"ל: "ויוצא בזה - עיין בדגול מרבבה וכן בחידושי רע"א שכתבו דבחול לא יכוין לצאת א"כ הניח תפילין מקודם דכל הקורא ק"ש בלי תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. ופשוט דאם א"א לו להניח תפילין עתה מאיזה ענין אל ימנע מחמת זה המ"ע דק"ש כי תפילין וק"ש שתי מצות הם ואין מעכבין זה את זה ואפילו איסורא ליכא דלא אמרו כל הקורא ק"ש וכו' רק במזיד ולא כשיש לו איזה אונס כמו שכתב הלבוש" וכו', עכ"ל. ומדבריו מוכח שלדעתו האיסור לקרוא ק"ש ללא תפילין שייך אף אם קורא רק פסוק ראשון, שכן דבריו מוסבים על דברי הרמ"א שצריך לומר שמע ישראל ובשכמל"ו. ומוכח שאפילו על זה חל האיסור של הקורא ק"ש בלי תפילין. ואמנם לעיל מיניה (ס"ק לא) כתב המשנ"ב שי"א שצריך לקרוא את כל הפרשה הראשונה, ו"יותר טוב" שיקרא את כל שלוש הפרשיות, אבל כל זה אינו לעיכובא, וברור שלא על זה הוא מדבר בסקל"ג. ויש לתמוה שהוא מזכיר את הדברים בשם הדגמ"ר ורע"א אחר שהם התייחסו דוקא לדברי המהרש"ל וכו"ל⁷.

7. ומסתבר שבדפוסים של המשנ"ב הוכנסו הגהותיהם של הדגמ"ר ורע"א שלא במקומם המדויק, ולכן הוא הבין כך בדבריהם. ואכן כך נמצא בדפוסים הישנים.

קושי בחידוש האחרונים שכשאינו מכוון לצאת אין עדות שקר

אמנם דברי האחרונים לכאורה צריכים עיון. מה מועילה העובדה שהוא לא מתכוון לצאת ידי חובתו בקריאה זאת. אם קריאת הפסוק של מצות תפילין בלי שהתפילין מונחות עליו מהווה עדות שקר, מה משנה העובדה שהוא לא מתכוון לצאת ידי חובה בקריאת פסוקים אלה. ועוד יותר קשה לפי המשנ"ב שעדות השקר היא בעצם אמירת הפסוק של שמע ישראל ובשכמל"ו. דלכאורה בזה הוא לא אומר דבר בענין התפילין. ומדוע שיהיה בזה עדות שקר אם הוא מתכוון לצאת ידי חובת ק"ש באותה שעה, ולא יהיה בזה עדות שקר אם לא יתכוון לצאת ידי חובה.

שיטת הרמב"ם והמאירי – עדות השקר באי קבלת עול שמים

והנה, הרמב"ם כתב (הל' תפילין פ"ד הכ"ו): "אף על פי שמצוותן ללובשן כל היום, בשעת תפילה יותר מן הכל. אמרו חכמים כל הקורא קרית שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. וכל שאינו מניח תפילין עובר בשמונה עשה וכו', וכל הרגיל בתפילין מאריך ימים", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהחוב לקרוא ק"ש בתפילין הוא דין בתפילין ולא דין בק"ש. הרמב"ם פותח בכך שיש להקפיד על הנחת תפילין בשעת תפילה יותר מן הכל, ומוכיח את דבריו מדברי חכמים לגבי הנחת תפילין בשעת ק"ש (ולא בשעת תפילה). ונראה שהבין שבשעת תפילה וק"ש האדם מצוי בכובד ראש גדול ובישוב הדעת, ולכן אין מקום להפטר מהנחתם באותה שעה. ואם גם בשעות אלו הוא לא מניח תפילין פירושו של דבר שהוא לא מקבל עליו כיאות את עול המצוות. ולכן הוא נחשב כמעיד עדות שקר, כי הוא אומר שהוא מקבל עול מלכות שמים ובאמת אין הוא מקבל אותו כיאות. ואמנם עדות שקר זו היא דוקא בשעת ק"ש, כי רק בה הוא מעיד על עצמו שהוא מקבל עול מלכות שמים. אבל מכאן ניתן ללמוד עקרון גם על שעת התפילה, שיש בה חיוב מיוחד להניח תפילין, כיון שהיא שעה של כובד ראש ודבקות המחשבה.

ומעין זה מבואר במאירי (שם ד"ה מה שביארנו) וז"ל: "חובה להקדים הנחת תפילין ולבישת ציצית קודם שיקרא את שמע, וכל הקורא ק"ש בלא תפילין אם עשה זה דרך פרוק עול מצות תפילין או דרך זלזול הרי הוא כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, שהרי הוא מראה עצמו כמקבל עול מצוות והוא מפקיען", עכ"ל. והיינו כמו שהתבאר בדעת הרמב"ם, שעדות השקר היא בעצם העובדה שהוא מקבל על עצמו עול מצוות ובפועל הוא לא מקיימם. ואת הגדר של מה שכתב:

"דרך פרוק עול מצות תפילין או דרך זלזול" נראה שיש ללמוד ממה שכתב בהמשך: "מה שביארנו שהדברים אמורים במי שמיקל בהנחת תפילין דרך פירוק עול מצוות, הוא מפני שיש נמנעים מזה מצד אחר, והוא שהתפילין צריכים גוף נקי, ושצריך להזהר שלא יישן בהם ושלא יסיח דעתו מהם, וכל שכן שלא יתעסק בשום דבר לכלוך", עכ"ל. ומכאן ניתן להסיק שאם הוא נמנע סתם מלהניח מבלי סיבה מיוחדת של מצוה או זהירות מעבירה, חל על זה גדר של "פרוק עול תפילין". ולכן נראה שהרמב"ם לא חולק עליו בזה. דאע"פ שהרמב"ם סתם ולא תלה את האיסור בדרך של פריקת עול דוקא, בכל זאת גם המאירי לא מתכוון שהאיסור חל רק בכהאי גוונא שהוא מבטא זלזול מיוחד וכו', אלא אי הנחה סתם בלי סיבה כבר מהווה זלזול ופריקת עול, וכנ"ל (ולאידך גיסא נראה פשוט שהרמב"ם יודה שאין איסור להמנע מהנחת תפילין אם הוא רואה שאינו יכול לשמור על גוף נקי, או כשרואה שעובר זמן ק"ש או תפילה, וכדמוכח בגמ' מהמעשה ברב שקרא ק"ש לפני שהניח תפילין, כיון שהשליח קלקל ולא הביא לו את התפילין בזמן).

האיסור קיים אפילו בפסוק הראשון של קבלת עומ"ש

ולפי זה ברור שאין קפידא מיוחדת בפסוק של תפילין המצוי בפרשה הראשונה של ק"ש, ואפילו בפסוק הראשון יש צורך להניח תפילין. ובאופן עקרוני אין זה משנה אם הוא קורא עכשיו ק"ש דוקא או שהוא מתפלל, שהרי גם בתפילה יש צורך להניח תפילין. ואמנם גדר זה של עדות שקר לא יתקיים כל עוד הקריאה שלו תהיה סיפור דברים בעלמא או קריאה ולימוד בנושאים שונים ולא קבלת עול מלכות שמים. ולכן הקפידא היא רק על קריאה כזאת שבה הוא מקיים את מצות קבלת עול מלכות שמים.

ישוב דברי התוס' ות"י

ולפי מה שהתבאר בדעת הרמב"ם והמאירי יתכן שיש ליישב גם את דעת התוס' והת"י. גם הם הבינו שיש חיוב להניח תפילין לפחות בזמן קריאת שמע ותפילה, כיון שלא אמורה להיות בזמן קצר כזה בעיה של נקיות והיסח הדעת, וכפי שכתבו להדיא כמה ראשונים (ה"ד בסי' הקודם, ובכללם התוס' בשבת מט ע"א ורבינו יונה באגה"ת). ולכן גם לדעתם יש ביטול עשה בק"ש בלי תפילין, ואפילו בפסוק הראשון, אלא שהגנות המיוחדת של עדות שקר לא קיימת אלא רק כשהוא קורא את פסוקי התפילין. והיינו משום שאליבא דאמת המשמעות של

הפסוק שהוא קורא היא שצריך להניחם עליו לפחות בזמן ק"ש ותפילה. וכיון שהוא קורא את הפרשה הזאת כמי שמקבל על עצמו לקיים אותה, דכוונתו בקריאה לקבל על עצמו עול מלכות שמים כדרך המבוארת בפרשה, והוא אינו מקיים את מה שמתחייב ממנה, הרי הוא מעיד בזה עדות שקר. דמעשיו מוכיחים שאין הוא מקבל עליו עול מלכות שמים באמת. ובזה פליגי הרמב"ם וסיעתו עם התוס' וסיעתם. לדעת הרמב"ם עדות השקר הוא בעצם קבלת עול מלכות שמים בלי תפילין, וכבר בפסוק הראשון יש בזה עדות שקר, וכנראה שכך הבין המשנ"ב. ולדעת התוס' וסיעתם אמנם יש ביטול המצוה בעצם קריאת שמע בלי תפילין, אבל הגנות המיוחדת של עדות שקר מתקיימת רק בקריאת הפסוק המדבר על מצות תפילין. וכנראה שכך הבינו הישוע"י וסיעתו.

ביאור חידוש האחרונים שעדות השקר תלויה בכוונה לצאת יד"ח

ולפי זה אפשר להבין את חידוש האחרונים שכאשר הוא אינו מתכוון לצאת ידי חובתו בקריאה, אין הוא נחשב כמעיד עדות שקר. והיינו משום שכאשר הוא מכוון לצאת ידי חובה הוא אמור לקבל עליו עול מלכות שמים באותה קריאה. ומשמעות קבלת העול היא לקבל עליו וליישם את הדברים האמורים בפרשה בפועל. וכיון שאין הוא מקיים את מצות התפילין באותה שעה, יש בזה עדות שקר. לעומת זאת כשהוא אינו מכוון לצאת ידי חובה, אין הוא קורא את הפרשה אלא כסיפור דברים בעלמא. דאין כאן אלא רק תיאור שבחן של ישראל ואת הזכות להיות שייכים לישראל: "אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים ערב ובקר ואומרים פעמים בכל יום שמע ישראל" וכו'. ואין זה אומר שבאותה שעה אנחנו אמורים גם לקיים בפועל את הנאמר בפרשה. ולכן אין בזה גנות של עדות שקר, אע"פ שברור שאם הוא יכול להניח תפילין באותה שעה, והוא אינו מניח, הוא עובר על המצוה, דאין לו סיבה להפטר מקיום המצוה באותה שעה. אמנם אכתי צ"ע, דממה נפשך, אם הוא היה יכול להניח תפילין באותה שעה, ומסיבה שאינה מוצדקת הוא לא מניח, מדוע מורים לו תקנה שלא לכוון לצאת יד"ח. והיה צריך לומר לו להניח ולתקן את עיקר הבעיה שבמעשיו. ואם הוא לא יכול להניח מסיבה מוצדקת, מדוע שלא יקרא בלי התפילין. ומתוך דברי הישוע"י נראה שרבים היו נוהגים שלא להניח תפילין אלא רק לפני ברוך שאמר. ואולי זה היה חלק מהרפיון הכללי בקיום המצוה, שמיעטו לקיימה כדבעי. ולכן הורו להם תקנתא שלפחות לא יתכוונו לצאת ידי חובה כדי שלא יצטרף לכך גם גנות של עדות שקר.

לדעת הבן איש חי גם כשלא מכוון לצאת יד"ח דאורייתא נחשב כמעיד שקר
 ובבן איש חי (ש"א, פרשת וירא, אות ב) כתב וז"ל: "אחר שלבש הטלית יניח תפילין מיד, קודם פרשת עקידה, כדי שיהיו עליו בשעת קריאת שמע דקרבנות, שהיא חיוב, ואמרו רבותינו זכרונום לברכה, כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, כאלו מעיד עדות שקר על עצמו", עכ"ל. ואמנם עיקר חיוב הנחת תפילין הקיים בכל זמן התפילה, ודאי שקיים גם בשעה שהוא קורא את פרשת הקרבנות. אבל לכאורה קשה על מה שכתב שיש בקריאה זו עדות שקר, דאפילו לפי מה שהתבאר בדעת הרמב"ם, שהאיסור לקרוא ק"ש בלא תפילין שייך גם כשאומר פסוק ראשון בלבד, מכל מקום בקריאה זו שאיננו מכוון לצאת בה ידי חובה לא שייך בה לכאורה עדות שקר, כיון שהוא לא מקבל עליו בהכרח עול מלכות שמים. אמנם נראה דהחיוב בקריאה שמזכיר מתייחס למה שכתב (שם, פרשת מקץ, אות ז): "כשיגיע לקריאת שמע קודם פרשת התמיד, יזהר לומר פסוקים, שמע ישראל וגו', ובשכמל"ו בכונה גדולה. כמו קריאת שמע דיוצר, הן בסגירת עיניו, והן במסירת נפשו, בתיבת אחד, כי זו היא חיוב מדרבנן, ויכוין לקיים מצות קריאת שמע מדרבנן, ויש בה צורך גדול בתיקון התפלה, דאין אנחנו יכולים להשלים תיקון הנעשה בקריאת שמע דיוצר, אלא בצירוף קריאת שמע זו", עכ"ל. ואף שיש לתמוה על כך שכתב שיש בקריאה זאת חיוב מדרבנן ובפרט למה שהצריך כוונה מיוחדת לצאת ידי חובת דרבנן זו, מכל מקום לשיטתו הוא אמור ממש לקבל על עצמו עול מלכות שמים. ולכן המציאות של עדות שקר שייכת גם בקריאה כזאת, דכדי שתהיה מציאות כזאת אין הכרח שהחיוב יהיה מדאורייתא דוקא.

חידוש הרמ"ע שלפי ר' יוחנן אין צורך שיניח בשעת ק"ש והלכה כמותו
 והרמ"ע מפאנו בספרו הלכות אלפסי זוטא (יד ע"ב) כתב וז"ל: "אמר עולא כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, פי' אם יש לו אפילו ידי קריאה לא⁸ יצא. אבל ציצית לא פסיקא ליה דבארבע כנפות תליא מילתא ור' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן כאילו הקריב תודה בלא מנחה, זבח בלא נסכים. וכפל הדמיון לשתי תפילין של ראש ושל יד. ואי אית ליה בגד של ארבע כנפות וקרא בלא ציצית אף אנו נאמר כאילו הקריב עולה בלא נסכים. ובכולם (לר' יוחנן) יצא ידי קריאה שהרי אדם מביא קרבנו היום ונסכיו אחר עשרה ימים

8. כצ"ל. ובנדפס 'לו'.

(מנחות טו ע"ב), הכא נמי מניח ציצית ותפילין אחר שעה, ואינו חוזר וקורא, והלכה כר' יוחנן, עכ"ל. וראשית דבר יש להעיר שרוב ככל הראשונים הביאו את דברי עולא להלכה. הראשונים על אתר בסוגיה (ברכות שם), התוספות (שם) והמרדכי (שם סי' נג') והמאירי (שם) ותלמיד רבינו יונה (שם), הביאו להלכה את עולא. ראשונים רבים הביאו רק את עולא להלכה והשמיטו את ר' יוחנן בענין התודה והנסכים: שו"ת הגאונים שערי תשובה (סי' קנג), הרמב"ם (שם), הראב"ה (ח"א סי' נא), האורחות חיים (הל' תפילין אות א), הכלבו (דין תפילין סי' כא) ושבלי הלקט (ענין התפילין קצא ע"א). ולעומת זאת האור זרוע (ח"א הל' ק"ש סי' נג) והאשכול (הל' תפילין צז ע"ב) הביאו את שניהם.

קשיים רבים בשיטתו

וברבינו יונה כתוב לכאורה להדיא ההיפך מדבריו. תר"י (שם) מנגיד בין עולא ובין ר' יוחנן ואומר: "דעולא סבירא ליה וכו' נמצא שמעיד עדות שקר על עצמו, שמה שאומר אינו אמת ואע"פ שעשה המצוה שיצא ידי ק"ש אפ"ה עבר עבירה מצד אחר שהעיד עדות שקר על עצמו. ור' יוחנן ס"ל שאפילו המצוה עצמה אינה נעשית שלימה כיון שלא קבל עליו עול מלכות שמים דה"ל כמי שמקריב תודה בלא מנחה" וכו', עכ"ל. הרי שדוקא בדעת עולא הוא הבין שהמצוה נעשית כתקנה ויש לו עבירה מצד אחר. ודוקא לדעת ר' יוחנן יש פגם במצות קריאת שמע עצמה.

ומה שכתב הרמ"ע שלדעת עולא לא יצא יד"ח הוא תמוה מאד, ולא מצינו דבר זה בכל הפוסקים, ולכאורה אין זה מוכח כלל מתוך דברי עולא. וגם אין ליצור נפק"מ מעשית בין עולא לר' יוחנן, ובפשטות ההבדל ביניהם הוא רק בכך שעולא אומר שזה מעשה שלילי ואילו ר' יוחנן אומר שזה מעשה לא מושלם. וכיון שאין נפק"מ בין הדעות לא טרחו הראשונים לפסוק ביניהם ולהכריע. והסיבה שחלק מהם הביאו את דעת עולא ולא הביאו את דעת ר' יוחנן היא משום שהם לא רצו להאריך בדבר, והסתפקו במימרא אחת שמבטאת את האיסור.

ואמנם לפי הראשונים התולים את עדות השקר בקריאת הפסוק המדבר על הנחת תפילין יתכן ויש מחלוקת ביניהם. שלעולא הפגם הוא רק בפסוק ההוא ואילו לר' יוחנן קיים פגם בכל קריאה שבה הוא מקיים את המצוה. ואולם לפי

9. ומיהו לעיל מיניה בסי' מד הביא את דברי ר' יוחנן שלא בהקשרם.

מה שהתבאר בדעת הרמב"ם שגם לעולא הפגם הוא בזה שהוא קורא את קריאת החובה בלי תפילין, יצא שאין מחלוקת בין עולא לר' יוחנן גם בענין זה.

שיטת האחרונים שהצדיקה את המנהג לקרוא ק"ש בזמנה בלי תפילין

והנה, המנהג שהתפשט מאד בארצות אשכנז היה לקרוא ק"ש בזמנה בלי תפילין, ולאחר מכן לקרוא בציבור ק"ש שלא בזמנה עם תפילין ולהתפלל. והרבה אחרונים התייחסו למנהג הרווח הזה והצדיקוהו ונקטו שאין לחשוש לעדות שקר אם הוא מתכוון להניח תפילין בהמשך היום, ואפילו אם אין לו אונס שאינו יכול להניח תפילין באותה שעה¹⁰. ובספר עמק יהושע אחרון (קנט ע"ב) הביא את דברי הב"י (סי' מו): "ואפילו אם יהיה אחר הנץ מכל מקום טוב למהר ולהקדים ק"ש דאורייתא כל מה שאפשר", עכ"ל. וביאר את הדבר ע"פ הסוד לפי מה שכתב המקדש מלך (פ' בלק, קפו, בפ"י הרמ"ז): "קבלנו ממורנו האר"י ז"ל כשאדם ישן בלילה נשמתו מסתלקת ושורה על גופו רוח הטומאה, וכשקם בבוקר אפילו יעסוק בתורה ויעשה כמה מצוות אין רוח הטומאה סר מרמ"ח אבריו עד שיקרא רמ"ח תיבות הק"ש, שסגולת ק"ש שכל תיבה ממנה מפנה רוח הטומאה מאבר אחר", עכ"ל. וכתב עוד וז"ל: "ואין לחוש במה שקורא ק"ש בלא תפילין, כי מה שאמרו רז"ל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר דוקא אם אינו מניח תפילין כלל, אבל אם מניח תפילין אחר כך מותר לקרות ק"ש בלא תפילין, וכן אמר הה"ק רבינו יעקב יצחק מלובלין זצלה"ה, והביא ראייה מדאמרינן בגמרא הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו הקריב זבח בלא נסכים, והרי ק"ל (מנחות טו ע"ב) המקריב זבח היום מביא נסכים אפילו למחר, כן הכא אם מניח תפילין אחר כך לית לן בה. וכן הסכים הלבוש והרב התניא בש"ע וכן נהגו כל צדיקי וגאוני הדור לומר מיד כל השלוש פרשיות כדברי המקדש מלך והפר"ח הנ"ל", עכ"ל. וכן כתבו עוד כמה אחרונים כדבריו וחלקם גם תלו את הדבר בשמועה מהגה"ק החוזה מלובלין זצ"ל¹¹. ובזה חלקו האחרונים הללו על סיעת האחרונים

10. בין האחרונים שנקטו כך, מלבד אלו שמובאים לקמן: שואל ומשיב (תניא, ח"ג סימן עב), תורת יקותיאל (סימן יא) בשם הדברי חיים, ומהרש"ם (ח"ג, סימן שנט). ולקמן מובאות הטענות העיקריות כנגד דבריהם. ויש להעיר שבש"מ שם נקט שהיה צריך להניח תפילין בתחילה ולקרוא ק"ש, ושוב לחלוץ עד זמן התפילה ולהניח שוב, אבל "קשה להניח תפילין ולהסירם" ולכן חשיב אונס ומותר כפי שטען הלבוש, עכ"ד, והם קשים ומצערם.

11. כן כתב בשמו גם בשו"ת בית יצחק (או"ח, סי' יז אות ג'). ויש להעיר הרבה על דבריו, אבל אכמ"ל. ויש לתמוה טובא על דברי האדמו"ר מקוצק זצ"ל בספר אהל תורה (מא ע"א אות

הראשונה הנ"ל שקבעה שאפילו שיניח תפילין בהמשך, אין לו לומר את פרשת שמע שלפני הקרבנות ולכוון בה לצאת ידי חובה, בגלל שבפועל באותה שעה אין עליו תפילין וחשיב כמעיד עדות שקר.

קשיים רבים בשיטתם

אולם לכאורה קשה מאד לקבל את ההבנה שהעובדה שהוא יניח תפילין בהמשך היום תוציאנו מדין עדות שקר כבר באותה שעה. אם אכן היה אפשר להניח תפילין במשך היום, לא היה מקום לנסח את הדברים בלשון: "כל הקורא ק"ש בלא תפילין", אלא היה צריך לומר במפורש כל הקורא ק"ש ולא הניח תפילין באותו יום וכו'. ומלבד זאת לא היה צורך לומר שהוא כאילו מעיד עדות שקר או כאילו מקריב עולה בלא מנחה, אלא היה צריך לומר את הדבר החשוב והחמור יותר, שהוא בפועל ממש מבטל מצות עשה של תפילין. וגם קשה לומר כך בגלל ההקשר של המימרות לעיקר הסוגיה. דברי עולא ור' יוחנן מוסבים על דברי הגמ' קודם לכן, שרב הניח תפילין וקרא ק"ש והתפלל. ורואים שם שיש הקפדה על הסדר, שיהיה דוקא באופן שק"ש באה לאחר הנחת תפילין. והגמ' הקשתה על רב ממקרה אחר שבו הוא הקדים ק"ש לתפילין והוצרכה לתרץ שהשליח שלו קלקל ואיחר להביא לו את התפילין. וגם בהמשך הגמ' מדברת בשבח מי שמניח תפילין ואחר כך קורא ק"ש. ומוכח מכל זה שלא סגי שיניח תפילין אחר כך במשך היום אלא שיש קפידא על כך שהוא יניח קודם לק"ש.

ומה שכתב שכן הסכים הלבוש ובשו"ע הרב, זה אינו לכאורה. הלבוש (סי' נח ס"ב) כותב להדיא: "ראיתי יש טועין כשאינן להם ציצית או תפילין בבוקר או כשהם בדרך ואינם יכולים להניחם מחמת קור וצינה אינם רוצין גם כן לקרות ק"ש בזמנה וכו' אבל נ"ל שהוא טעות גמור בידם דודאי לעולם יש להקדים קריאת שמע בברכותיה בזמנה בכל מה שיכול ואפילו אין לו ציצית בבגדו ולא תפילין בראשו ובזרועו ואע"ג דאמרינן וכו' כל הקורא ק"ש בלא תפילין הרי הוא

רעו) שהקשה מדוע הרמב"ם הביא דוקא את הטעם של ר' יוחנן ולא את הטעם של עולא. ותירץ שלפי ר' יוחנן מצות ק"ש מתקיימת גם בלי תפילין, ואחר כך יכול להשלים כמו בעולה ונסכים. ולפי זה הצדיק את המנהג לקרוא ק"ש בזמנה בלי תפילה ותפילין, ואחר כך להשלים אותה שלא בזמנה. וכל זה תימה גדולה, אחרי שהרמב"ם דוקא מביא את עולא ולא מביא את ר' יוחנן (מלבד מה שמבואר ברבינו יונה שהבנה בר' יוחנן ועולא היא להיפך, וכנ"ל). ומהערות המהדירים שם בסימנים אחרים נראה בעליל שהדברים המובאים שם הם משלו ממש ולא רק מפי השמועה, וצע"ג.

מעיד עדות שקר בעצמו אינו אלא אסמכתא בעלמא ולא אמרו כן אלא במזיד אבל כשיש לו אונס שאין לו תפילין או ציצית מוטב הוא שיקרא ק"ש בזמנה בברכותיה אפילו בלא ציצית ותפילין משיעבור זמנה" וכו', עכ"ל. הרי שמבואר להדיא בדבריו כפי שהבינו המשנ"ב לעיל, דהיינו דוקא במציאות של אונס, בזה התיר לקרוא ק"ש בלי תפילין, אבל בלי אונס לא התיר. וכן כתב בשו"ע הרב (סי' כה ס"א): "ואחר שלבש טלית מצוייצת יניח תפילין מיד כדי שיהיו עליו בשעת קריאת שמע ותפלה שכל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר על עצמו שהוא אומר וקשרתם לאות וכו' ואינו מקיים", עכ"ל. הרי שגדר הדין הוא להיותן עליו בשעת ק"ש ותפילה ולא בהמשך מהלך היום בזמן כלשהוא. ושמא גם המיוחס להגה"ק החוזה מלובלין זי"ע לא יצא מפה קדוש כפי שהבינוהו, אלא כוונתו היתה רק להתיר לקרוא כשהוא אנוס ואין לו אפשרות להניח תפילין.

אין להשוות בין גדרי ק"ש ותפילין לגדרי עולה ונסכים

ויתרה מזאת, נראה לכאורה שאין מקום להשוות בין גדרי הבאת נסכי הקרבן לגדרי ק"ש ותפילין. ונראה פשוט שר' יוחנן לא בא לומר שיש השוואה מדויקת בין ק"ש ותפילין ובין זבח ונסכים ושהגדרים אותם גדרים, אלא הוא רק בא לומר באופן כללי את העקרון שהוא כמי שמביא חלק מהמצוה והוא לא משלים אותה. הגע עצמך, וכי באמת יהיה אפשר להניח תפילין לאחר עשרה ימים. והרי האחרונים עצמם הוכיחו מהגמ' (מנחות שם) שאפשר להביא את הזבח ביום הראשון ואת הנסכים לאחר עשרה ימים. והגמ' (ערכין יא ע"ב) הסתפקה אם אומרים שירה על קרבן יחיד. והיה אפשר להביא ראייה מדברי ר' יוחנן שאומרים שירה על קרבן יחיד, דנידון דידן הוא ק"ש של היחיד, והרי רק משום השירה צריך להביא נסכים יחד עם הקרבן, וכמו שכתבו התוס' (ר"ה ל סוע"ב ד"ה נתקלקלו). ועל כרחק שאין הכוונה להשוות בין גדרי הדברים, אלא רק להשוות באופן עקרוני, שהמצוה לא הושלמה וחסר בה מרכיב בסיסי, וכמו שביאר רבינו יונה וכו"ל. ולכן גם לא הוצרך הרמב"ם להביא את דברי ר' יוחנן, דאין נפ"מ לדינא ולהלכתא בין עולא ור' יוחנן. ואין לזה קשר למה שפסק הרמב"ם (הל' כלי המקדש פ"ג ה"ב) שאין אומרים שירה על נסכי יחיד.

דחיית האפשרות שתלמוד תורה יועיל במקום תפילין

ובש"ת ארץ צבי (סי' לג) טען בתחילה שלפי דברי המכילתא שהובאו בתוס' (ר"ה יז ע"א ד"ה קרקפתא) שכשעוסק בתורה הרי הוא כמניח תפילין, הוא יכול לצאת מידי האיסור של עדות שקר בקריאת שמע בלי תפילין, אם יכוון לצאת ידי חובת לימוד תורה בקריאת שמע, ואז ייחשב כמי שמניח תפילין. והעמיד את הדין שקורא ק"ש בלי תפילין כמעיד עדות שקר דוקא בכה"ג שאינו מכוון לצאת ידי חובת לימוד תורה. וחידש שבסתמא דמילתא לא יוצא יד"ח מצות ת"ת כשקורא ק"ש אלא אם כן מתכוון לכך להדיא. ובזה השיא עצה ולימד זכות על המנהג שלא להניח תפילין בשעת קריאת שמע שקורא כדי לצאת ידי חובה בזמנה, שמכוונים גם לצאת ידי חובת לימוד תורה ואז נפטרים מתפילין. ויש לתמוה כמה תמיהות על דבריו. ראשית, מבואר בכמה מקומות שבק"ש הוא מקיים מצות ת"ת, והתבאר דבר זה במקום אחר. והא דהצריך הירושלמי לשנות על אתר כדי לצאת באהבה רבה ולא הסתפק בק"ש עצמה, היינו משום שהברכה אינה מסוימת ומיועדת למצות ת"ת שנוהגת כל היום, ובסתמא היא מסוימת ועומדת למצות ק"ש. שנית, רבו הראשונים שכתבו דליתא להאי מכילתא. וגם מי שקיבל אותה להלכה העמידה באוקימתות שונות. ומוסכם על הכל שבזמן ק"ש ותפילה הוא לא נפטר מתפילין¹². ואף אחד לא תלה את החיוב דוקא בכגון שהוא לא מתכוון לצאת ידי חובת לימוד. שלישית, זו אוקימתא בדין קורא ק"ש בלא תפילין, ואין סיבה להניח שבסתמא דמילתא הוא לא מקיים את מצות ת"ת. רביעית, הטעם לעדות השקר שייך באותה מידה גם כשמכוון לצאת ידי לימוד תורה. ואדרבה, בפרשה מוזכרת גם מצות לימוד תורה וגם מצות תפילין. חמישית, לשיטתו מדוע שיצטרפו להניח תפילין גם כשקורא ק"ש לאחר זמנה. הלא תמיד אפשר לכוון לצאת ידי חובת לימוד תורה, ובכך יהיה פטור תמיד מן התפילין.

דחיית הראיה מהירושלמי שהנחה בהמשך היום מועילה למפרע

לאחר מכן הביא הארץ צבי את הירושלמי (ר"ה פ"ד ה"ח): "שמעה ה' צדק, זו ק"ש. הקשיבה רנתי, זה רינון של תורה. האזינה תפילתי, זו תפילה. בלא שפתי מרמה, זה מוסף. מה כתיב בתריה? מלפניך משפטי יצא". וביאר המהרש"א (ע"ז ד ע"ב, ה"א) שכשם שהקורא ק"ש בלא תפילין הוא כמעיד עדות שקר בעצמו, אף

12. ומיניה וביה מוכח שלא סברו שק"ש איננה נחשבת לימוד, דאי לאו הכי לא היה צריך לחדש שעכ"פ בשעת ק"ש חייב.

האומר "יום תרועה" בתפילת שחרית הוא לכאורה כמעיד עדות שקר בעצמו שהרי לא תקע. ולכן קורא הירושלמי לתפילת מוסף "בלא שפתי מרמה", כיון שבתפילה זאת הוא כבר תקע. וכתב על זה הארץ צבי: "ולכאורה קשה דא"כ איך מותר להתפלל שחרית בלי תקיעה כיון דמעיד עדות שקר, וצ"ל דאח"כ במוסף מתקן שאומר פסוקי תרועה ותוקע, וה"נ כשאומר אח"כ ק"ש בתפילה¹³ מתקן זה", עכ"ל. אולם נראה שאין הנידון דומה לראיה ויש לחלק, משום שדוקא לגבי תקיעות שאמורות להיות לאחר תפילת שחרית, שפיר מתקן הדבר למפרע, דאיגלאי מילתא שזה שאמר שהוא יום תרועה אכן מתקיים. דהמשמעות של יום תרועה היינו שבאותו יום תהיה תרועה. ואין הכרח שהתרועה תהיה דוקא כבר בשעת שחרית. אבל תפילין שצריכים להיות מונחים עליו בשעת ק"ש וכנ"ל, דהא באותה שעה אין לו פטור להמנע מהנחתן בגלל היסח הדעת, לא ניתן לתקן את הדבר למפרע כשלא הניחם בשעת ק"ש, ומשום שאף אם יניחם לאחר מכן, לא יכול להתגלות למפרע שהקריאה שלו היתה עם תפילין.

הוכחת האשל אברהם מהנחת תפילין בתשעה באב

ובספר אשל אברהם (מבוטשאטש, סי' כה ס"ד ד"ה אודות) כתב וז"ל: "אודות קריאת שמע בלא תפילין כמעיד וכו', י"ל שכל שאמר קריאת שמע בהיות תפילין עליו גם אם היה אחר זמן קריאת שמע וכו' מ"מ יצא מכלל כאלו עדות שקר. ומוכרע כן מצד הנהוג בתשעה באב שאין מניחים תפילין רק במנחה, וגם אז נזהרים ודאי מכעדות שקר (ומ"ש בשם גדול אחד ז"ל שהניח בצנעה בשחרית י"ל מצד זירוז וחיבוב מצוה שלא להשהות גם אז) ורק אם עבר כל היום ולא אמר קריאת שמע בהיות תפילין עליו אז הוה ליה כעדות שקר", עכ"ל. ובאמת בשו"ע (סי' לח ס"ו) פסק שחייבים להניח תפילין בתשעה באב, ועם זאת כתב (סי' תקנה ס"א) שנוהגים להניחם רק במנחה. ומכאן שלא חוששים שיקרא ק"ש ללא תפילין בשחרית, כיון שבמנחה יתקן זאת למפרע. ומזה הוכיח האשל אברהם שבכל יום אפשר לסמוך על כך שיניח בהמשך היום ויתקן למפרע את מה שקרא ק"ש קודם לכן בלי תפילין.

13. ומניח תפילין כדרכו בשעת תפילה, ויתכן שצ"ל ק"ש בתפילין.

בתשעה באב יש בו מעין אבלות יום ראשון

ואולם נראה שהמנהג שלא להניח תפילין בתשעה באב שחרית הוא משום שראו אותו הראשונים כמעין ממוצע שבין אבלות יום ראשון ובין אבלות שאר הימים. והמהר"ם מרוטנבורג כתב (ה"ד ברא"ש תענית פ"ד סי' לז): "ונראה דבתשעה באב אין להניח תפילין כמו ביום ראשון דאבל דאין יום מר יותר ממנו יום קבוע בכיה לדורות", עכ"ל. והרמב"ם כתב (הל' תעניות פ"ה ה"א): "מקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו תפילין בראש", עכ"ל. ולכן ברור שאין כאן חשש של עדות שקר, והרי הוא כמי שנמנע מלהניח תפילין כשגופו אינו נקי או בשבת. וכאשר מניחים את התפילין במנחה, לא מתקנים למפרע את הקריאה שהיתה ללא תפילין בשחרית, אלא פנים חדשות באו לכאן, וכיון שתוקף דין האבלות הופג קמעא, חזר וניעור חיוב התפילין באותה שעה. אבל במקרה שעליו דיברו האחרונים שאדם יושב ולומד בבית הכנסת ומחכה לבוא הציבור, וכשרואה שעומד להגיע סוף זמן ק"ש קורא ק"ש לבדו בלי תפילין, אין מקום להקל בכך. דכיון שהוא יכול להפסיק מלימודו מעט לפני כן ולהניח תפילין ולקרוא ק"ש בזמנה כשהתפילין עליו, אם לא יעשה כן ויקרא ק"ש בלי תפילין ויסתמך על מה שיניח תפילין בשעת התפילה בציבור, יש עליו קפידא שנראה כמעיד עדות שקר בעצמו.

לימוד זכות שהיה אפשר ללמד על המנהג

ומסתבר לומר שהלימוד זכות שהיה אפשר ללמד על המנהג הרווח ההוא יונק מהלימוד זכות הכללי שיש במנהג שחדלו מלהניח תפילין כל היום. וכנראה שנחלשו הדורות וכבר לא היה להם מנוחת הדעת להניח תפילין ולהישמר מהיסח הדעת כנדרש. ולכן צמצמו את זמן ההנחה לפרק הזמן הקצר ביותר שהיה אפשר שהוא זמן ק"ש ותפילה. וכיון שנוצרה מציאות של קריאת שמע כפולה, אע"פ שמצד האמת היה ניתן לשמור על כובד ראש בשתי הקריאות בשווה, בכל זאת מצאו בנפשם שהם יכולים לקיים את המצוה רק בקריאה אחת. וזו הסיבה שגם לא נהגו להניח בתפילת מנחה. דלכאורה אותו כובד ראש הקיים בתפילת שחרית היה צריך להתקיים ולהועיל גם בתפילת מנחה. והשתא דאתינן להכי, מובן מדוע לא היה בזה עדות שקר, דהשקר הזה תלוי בכך שהיה צריך לקיים את המצוה באותה שעה, והוא לא מקיים אותה. אבל כיון שהם הבינו שהם לא אמורים לקיים את המצוה באותה שעה, ממילא לשיטתם גם לא היה בזה עדות שקר. ומכל מקום כל זה לא בא אלא רק כתורת לימוד זכות והוא נובע מחולשת הדורות. אבל ברור שצריך להשתדל להיותן עליו כל היום, ובדאי

שצריך להיותן עליו בשעת ק"ש ותפילה. ואם הוצרך לקרוא קריאת שמע בזמנה לפני שקורא בסדר התפילה, צריך להתחזק ולהניח תפילין באותה קריאה.

סיכום להלכה ולמעשה

מצוה להניח תפילין כל היום, ובשעת ק"ש ותפילה זו חובה גמורה. מלבד זאת יש בשעת ק"ש גם חומרה נוספת שאם הוא לא מניח תפילין באותה שעה, הרי הוא כמעיד עדות שקר בעצמו. אם הוא מתכוון לצאת ידי חובת ק"ש בזמנה בקריאת הפסוק הראשון שלפני הקרבנות, מוטלת עליו אותה חובה וקיימת אותה חומרה, ואין הוא יכול להפטר בזה שהוא יניח תפילין מאוחר יותר. ובשעת הדחק אפשר לסמוך על הראשונים המחייבים הנחת תפילין רק כשהוא קורא את כל הפרשה הראשונה. אבל אין אפשרות לקרות את כל הפרשיות (או אפילו רק את הפרשה הראשונה) בלי תפילין ולסמוך על כך שאחר כך הוא יניח תפילין ויקרא ק"ש עם הציבור. ומותר לקרוא ק"ש בלי תפילין כשהוא אנוס וכגון שהתפילין אינן מצויות לו באותה שעה, והוא חרד שיעבור הזמן, או בגלל שאינו יכול לשמור על גוף נקי.